

След рухването на съветския проект склонността към агресия от съветската епоха видимо намалява. Страната се включва в различни международни инициативи; ратифицира Европейската конвенция за човешките права, става член на Г-7 (Г-8), изгражда партньорство с НАТО, което води дори до разговори за възможно членство в Алианса. Русия се разделя и със своята универсалистка утопия по същия начин, по който Сърбия и Хърватия изоставиха югославския проект и се съгласиха да живеят в свят на национални държави и капиталистически отношения. След период на упадък през 90-те години на XX в. икономическият растеж при първите правителства на Путин е значителен. Тези развития създават впечатление, че Русия е намерила прагматичен начин да осигури своя просперитет. Те убеждават западните наблюдатели и политици, че Русия се нормализира като съвременен тип национална държава. И като всички на запад от нея ще развие уважение към границите и признание на други аналогични формации. И най-съществено, ще се придържа към установения след 1945 година международен ред, тъй като алтернативата е хаос.

През целия период, в който Русия има относително приемливо за Запада поведение, се регистрират сигнали за отклонения от либералнодемократичните стандарти на западния свят. Но те се възприемат като временни, незначителни и преодолими с времето. Обаче Крим и кризата в Източна Украйна показват, че връзките с описания по-горе характер на съветския период съвсем не са прекъснати. Съобразяването на Русия с международния контекст при завръщането на Путин като президент основателно се преосмисля. То вече се възприема като приспособяване на експанзивния манталитет към нов политически контекст.

В последното десетилетие светът отново с тревога наблюдава как Русия се връща към своя „невротичен възглед за света“ и експанзивния атавизъм на съветския тип имперска организация. Най-често западните държави обвиняват Русия, че през 2014 е нарушила международноправни и конституционни разпоредби, организирайки референдума в Крим. По-сериозният момент в руската кампания обаче е друг. Русия нарушава не толкова правни положения, колкото равновесието в международния ред след 1945 година. Този ред в Европа не е изписан, нито е пряко договарян. Той е съпроводен с множество договори, но не е и няма как да бъде изчерпателно изписан в тях. Но това не намалява стойността му, напротив, прави го още по-сериозен и съществен.

Стабилността в Европа, включително и Русия, е състояние, което не може да бъде основано върху формална правна рамка. Преди всичко никаква правна рамка не може да абсорбира в себе си условията за собственото си изпълнение, тези условия са извън нея. Всъщност зависимостта е тъкмо обратната. Постигнатата в действителния международен процес стабилност създава условията за еволюция на международноправни инициативи и режими. Те стъпват на нея, а не, както позитивният легалист неявно приема, тази стабилност произтича от тях. Именно некодифицираният половинвековен баланс и ред бива сериозно застрашен с действията в Украйна.

За първи път негласният договор на всички страни, включително Русия, порядъкът след Втората световна война да бъде съхраняван, е нарушен по драстичен начин. Така отново става ясно, че руската граница е неспокойна, не търпи мястото, на което е установена, и се

възползва от възможност да експандира. Събитията в Украйна подсецат международния наблюдател, че Русия не е склонна да се оттегли в установената за нация-държава рамка. И преди Крим тя се е развивала в посока, която дава основания да се мисли за дълбинен континуитет със СССР.

На първо място, Русия възпроизвежда елементи, напомнящи съветските социални изстъпления във вътрешните си работи. Руският капитализъм създаде уродливата фигура на олигарха, една карикатура на успех, която няма аналог в западния тип капиталистически просперитет. Страната се отнася към природните си богатства грабителски. Няма идея за дългосрочно устойчиво развитие. Развива високорискова за себе си ориентация към експорт на природни ресурси и е лишена от идея за конкурентна собствена индустрия. Президентът е обект на обожание, подобно на култа към личността от времето на СССР, рейтингите му стигат злокачествени висини, присъщи било на митологическа персона, било на севернокорейски лидер. Изключителна власт е съсредоточена в ръцете на една група хора или дори на един човек, което най-пряко съответства на порядките от съветския период. Тайните служби, изглежда, са съживени и имат още по-голяма власт, вече неограничавана от надзорните правомощия на партията. Убийството на опозиционни лидери се превръща в нещо регулярно не само на територията на страната, но и отвъд нея. Свободата на словото се ограничава, стига се до ексцесни акции като арести на артисти или спиране на достъпа до Уикипедия. От Думата се чуват заплахи за широко интернетно затваряне на страната. Църквата се политизира в степен недопустима за съвременна конституционна държава и напомня съвременни теократични режими. Държавата на свой ред охранява с наказателни акции авторитета на православието. Реабилитират се отхвърлени периоди от историята на СССР, оправдава се Сталин дори за Пакта „Молотов – Рибентроп” и подялбата на Полша. И така нататък, могат да се изброят цели редици от подобни развития, които говорят за сериозна трансформация на публичната сфера в Русия в последните години.

На второ място, именно защото Русия се разделя с утопичните пориви на съветския проект, външните отношения и твърдата геополитика започват да се превръщат в сфери на особено внимание и инвестиране. Установяват се характерни сходства със съветската нагласа към собствената граница и външния свят. От една страна, Русия няма прагматични основания за войните в Грузия и Украйна. Тя нищо не е спечелила от тях, липсва рационална калкулация, която да демонстрира, че все пак едностранно са налице трайни придобивки от тези операции. Единствената трайна придобивка е недоумението, което нейните акции поражда в западните политически среди, ангажирани с мисията да съхраняват следвоенния ред. Липсата на ясен интерес затруднява и международните оценки какво Русия печели и какво губи от своите акции. Това напомня характерната самоцелност на съветските военни кампании, особено ясно демонстрирана в Афганистан. От друга страна обаче, не съществува убедителен вътрешен или външен фактор, който да предизвика критическо осмисляне на причините, поради които те са се водили. Още повече, нито външнополитическите отношения, нито геополитиката са тема, отворена за размисъл, дебат или дискусия в публичната сфера. Затова и общата дългосрочна

значимост на тези агресивни кампании е обречена да остане неясна. Те не получават свой вътрешен анализ и оценка, от които би се повлияла руската политика в бъдеще.

Вероятността за бъдещ нов период на *нещо като* гласност и перестройка, в каквито и метафори да бъде маркиран, е слаба. Гласност и перестройка са характерни късносъветски процеси. Те са специални кампании в социалистическа среда, възникват в контекст на пределно вътрешно изтощение на съветската менталност и в съответен момент на загуба на ориентация; инициират се отгоре, от нов съветски водач с презумпцията, че ще променят отново, както много пъти преди това, живота на съветските хора и общество; нямат националистически характер, напълно неутрални са към предполагаемото величие на руската нация; не се провеждат от овластени свръхкапиталисти, а от интелектуални среди, които биват призовани да говорят публично, и т.н.

Нито една от тези особености не се регистрира в съвременна Русия. Нейният капитализъм е така устроен, че изключва кампании като гласност и перестройка. На тяхно място може да се разпали националистическа кампания. Затова единственият временен победител е рейтингът на президента Путин на национално ниво. Този фактор обаче повишава риска от повторение и дори от повишаване на авантюрните жестове. В крайна сметка самата анексия на Крим с това се отличава от предишни акции. Тя не е така варварски кървава, каквато беше разправата с Чечения. Но от гледна точка на международния ред е много по-рискова, тъй като има глобален отзвук.

* * *

Поведението на Русия след разпадането на Съветския съюз формира траен профил и политическа ориентация при Путин. Той може да се резюмира в твърдението, че многомерно-утопичната експанзия на империята се редуцира до по-традиционни форми. Те са главно развити в три посоки.

Преди всичко след 1991 година Русия се въвлича в кампании, които ще разширят границата ѝ, като присъединят съседни територии, било директно като части на федерацията, било като скрити колонии. Това са Първата (в мандата на Елцин, 1994) и Втората (1999 – 2009) унищожителни войни в Чечения; войната с Грузия (2008), в резултат на която към Абхазия (1991 – 1993) се добавя Източна Осетия; случаят с Транснистрия (1992). До Путин тези интервенции нямат характер на промислена политика. Някои са импулсивни и се възприемат от западния наблюдател като следствия от разпадането на СССР, въпреки че бруталната намеса в Чечения е трудно да бъде оценена така. Но намесите в Украйна дефинират трайно експанзивния профил на новото имперско поведение. Към тези кампании може да се добави и авантюрата на Русия да поеме водеща роля в конфликта в Сирия, един хазартен ход, който нито е предизвикан от непосредствена заплаха, нито е внимателно планиран, нито има ясни и недвусмислени основания, нито е предвидимо докъде ще доведе. Най-вероятно става дума за нов тип експанзия навън, в която Русия самоцелно демонстрира статус на решаващ фактор и роля на велика сила с уникален свой интерес и капацитет да го преследва.

На второ място, Русия в периода на Путин се ангажира в инициране на т.нар. Евразийски съюз. Подобна формация би възстановила частично мащабите на империята от съветския период. В нея Русия би имала централна роля, но не би имала доминиращата роля на Съветския съюз, нито капацитет да инсталира местни правителства. В този проект Русия се опитва да привлече страни, които я разделят от зоната на Европейския съюз, каквато е Беларус, страни от Кавказкия регион като Азербайджан и страни от Централна Азия, преди всичко Казахстан. Но желанието на Русия да изгради съюз на държави, аналогичен и алтернативен на ЕС, не води до яснота как да стане това. Единствено ясно е, че Русия би желала да изгради нова наднационална формация.

На трето, руските експанзивни проекти се осъществяват през икономиката на износа на суровини. Тази икономическа политика, управлявана директно от държавата, има три особености, които проличават след по-дълъг период на изпълнението ѝ. От една страна, тя води до инициране на наглед нормални бизнес проекти по износ на суровини. От друга обаче, доминацията на тази политика води до неимоверно игнориране на вътрешното стопанско развитие на самата Русия. На трето, компании като „Газпром” и „Роснефт” се доказват с времето като двойствени. Те са бизнес структури, през които федералното правителство и кръгът около Путин провежда нов тип, непозната в съветския период експанзия. Съществен момент в нея е мотивацията да получи монополно положение в набавянето на стратегически ресурси/суровини за страните на ЕС.

Така описани, новите стратегически политики на Русия носят характерна двойственост. От една страна, те са лишени от екстремно-фантазни измерения като реформи на природата и създаване на нов човек. Днешна Русия стъпва на земята и се държи като държава, а не като провиденциална сила. От друга обаче, и трите споменати посоки на политика са различни от онова, в което голяма, силна национална държава в широкото европейско пространство би се въвлякла. Политиките все по-открито се вписват в матрицата на едно квазиимперско отнасяне към света. В някои аспекти натежава идеята за изграждане на многонационална формация, каквато би била един Евразийски съюз, а в други същият този „невротичен възглед за световните дела” се оказва решаващ.

При редукцията на напълно фантазни измерения и поради променената размерност на пространството, в което имперската екстатика се практикува, характерът на имперското политическо тяло не се променя типологически. То заживява наглед по-близо до споделена с другите реалност. Но и това е привидно и трябва да се наблюдава случай по случай. И трите посоки на устойчиви политики говорят за имперско политическо тяло с неспокойна, екстатична граница, съобразена обаче с нещо като принцип на реалността в най-общ смисъл. И макар това съобразяване да е видимо налице, и в трите посоки са направени големи грешки в планирането (например за изграждането на Евразийски съюз), нереалистични прогнози (например за безкрайно растящото пот-ребление на енергийни суровини), неразбиране на търговските партньори, с които се налага Русия да осъществява проектите се (най-вече Европейския съюз), неразбиране на динамиката на средата (например сривовете в цените на петрола, последвалото обезценяване на рублата). Оказва се, че в тези и други измерения Русия генерира нереалистични проекти.

* * *

Континуитетът между съвременна Русия и империята на Съветския съюз е общо условие за генериране на висок риск както за международната среда, така и за самата Русия. След разпадането на СССР Русия води множество войни, които от гледна точка на идеята за глобален конфликт по време на Студената война може да изглеждат недотам значителни. Но в тях се проявява същата онази липса на мярка, излизане от пропорции, които са характерни за СССР. Нещо повече, в тях се проявява и същата липса на стратегически смисъл, характерна за войната в Афганистан.

Най-сериозните си кампании Русия провежда спрямо Чечения, продължавайки вековната си традиция на акции по подчиняване на чеченските общности и обхващане на тази неголяма територия. След като Чечения се обявява за независима Чеченска република Ичкерия през 1991 година, Русия води две войни за контрол върху федералната единица, известни като Първа (1994 – 1996) и Втора (1999 – 2000) чеченска война. Правото на Русия да възстанови федерален контрол над Чечения е въпрос, отворен за дискусия. В класически силни версии на федерален суверенитет това право не би се оспорвало. То не би се поставяло под съмнение и от страни като Китай например, които имат подобен проблем с Тибет. Но в съвременен западен контекст тези презумпции са отслабени в името на правото на общности да напускат федералните договори и да се конституират като независими държави. Такива случаи в момента са Квебек, Каталуня, Шотландия и др.

Ако сложим настрана обаче спорния въпрос, остава безспорната диспропорционалност на руската намеса. Хиляди загинали, масови гробове, убийства на цивилни, стотици хиляди принудени на емигрират, катастрофални разрушения, особено сриването на град Грозни, което напомня гражданската война в Сирия след 2011 година. Тези факти нареждат руската интервенция до тежките нарушения на съответни международни конвенции в Босна. Тази извънмерност на реакцията е нерационална дори от гледна точка на западните теории за ефективно водене на война. Тя не се различава от онова, което съветският тип империя би извършил.

Освен войната в Чечения Русия изпълнява редица други кампании по граничните си зони. Такива са войните в Абхазия (1991 – 1993), намесата в Приднестровието (1992), конфликтът в Южна Осетия (1992), интервенцията в гражданския конфликт в Грузия (1991 – 1993), войната в Дагестан, след която започва и Втората чеченска война (1999), войната в Грузия (2008), в последните години интервенциите в Украйна, намесата в Сирия. Най-сериозната интервенция несъмнено са операциите в Украйна. С тях Русия поставя под съмнение регионалния евроатлантически, а в известен смисъл и глобалния международен ред, както се е установил и стабилизирал след 1945 година. Всички останали конфликти, интервенции и войни могат да се определят като регионални, някои дори локални руски проблеми. Но казусът с Украйна, анексията на Крим и кампаниите в Източна Украйна далеч надхвърлят регионалните значения на предишните военни операции. Русия преминава една критична точка и предизвиква както политически реакции на Запада и широка дискусия за рисковете

от експанзивното си поведение, така, накрая, и повдигане на въпроса за политики по редукция на тези рискове.

Първата реакция на ЕС и САЩ по повод събитията в Украйна е политиката на санкции, която съпровожда протяжните преговорни процеси с руския президент. Санкциите обаче са само една мярка в по-обща платформа. Най-общо, след анексията на Крим западният свят предефинира отношението си към Русия. В рамката на новата политика намират място елементи от парадигмата на Студената война, каквито са съдържане, *containment*, възпиране, *deterrence*, мислене в термините на домино ефекта и др. Характерно за този пакет санкции е насочването му към частни лица от групата на така наречените олигарси. Този кръг бизнесмени е породен и сраснат с властта. Санкциите са така процелени, че имат минимален шанс да провокират разцепление в кръга на Путин. Възможно е траен натиск по тази линия да повлияе и доведе до корекция във външнополитическите кампании на президента. И все пак твърде рисковано е олигарси да поемат роля на политически реформатор.

Едно второ измерение в бъдещото поведение на Русия на международна сцена е свързано с намеренията за създаване на Евразийски съюз. Този процес се наблюдава и оценява от гледна точка на възможността Русия да възстанови част от зоната на влияние, която е имала до края на Студената война. Вероятността това да се случи е ниска, а и невъзможно е дори да се мисли за блокова конструкция по начина, по който Източна Европа след 1945 година е под руска доминация. Досега Евразийският съюз не се е развил много освен в тесни икономически форми. Пред него лежи принципната трудност, че дори близките до Русия страни, като Беларус и Казахстан, изпитват страхове от прекалено сближаване и оформянето му в институционален режим. От гледна точка на Запада един Евразийски съюз може да набави повече сигурност на Русия, да подпомогне занижаване на неспокойствието и тревогата около несигурните граници. Но и такива допускания са хипотези, произтичащи от специфични парадигми в теорията на международните отношения. Този несигурен проект няма да помогне за укротяване на екстатичната природа на руската външна политика и набавяне на усет за граници, характерен за западна национална държава.

На трето място, широки среди на Запад са склонни да приписват основанията за поведението на Русия, особено в казуса Украйна, лично на Путин. Така родната популярност на президента се глобализира, макар с обратен знак. Оттук се оформя и едно неопределено внушение, или самовнушение, че при смяна на Путин политиката на Русия ще направи завой към успокояване. Подобни надежди се подхранват и от неголемия брой руски дисидентски гласове по света като Каспаров и Ходорковски. Още по-нататък, популярни са и разсъждения и разкази за внезапна смяна на Путин, за вътрешен преврат, било от олигарси, било от страна на тайните служби. Трудно е да се прецени доколко подобни предположения имат фактически основания и правдоподобност. Може би изобщо нямат. По-сериозният въпрос обаче е в това, какво би предизвикала една персонална промяна. В диктаториален режим, какъвто има Русия, промяна на водача може да доведе до сериозни промени. Но описаната по-горе структура на Русия като политическо тяло от екстатичен имперски тип поставя ограничения върху прогнозите за значителна промяна при смяна на лидера. Типът диктатура на Путин е тип комисариат, тя е базирана на мандат, а не на личен произвол. Основата на

този мандат е в самия тип имперско тяло, което предопределя логиката на поведение на лидера. Ако се гледа така на лидерската позиция на Путин, тя става функция, която при смяна на персоната ще се запази. Може да се модифицира, но не трябва да се очаква, че ще отпадне. Ще настъпи временно успокояване, може да се произведе и състояние на властова парализа, но смяна на логиката, по която *някой като Путин* е необходим на Русия, няма да настъпи.

Такива сценарии не дават трайно решение на основния въпрос на съвременна Русия, на „невротичния възглед за световните дела”, на неспокойната имперска граница и нейната екстатична природа. Санкциите на западните съюзници са временна мярка с възможно краткосрочно въздействие. Разширяването на руското влияние в една евразийска зона не отнема от Русия достатъчна за успокояването ѝ порция империален суверенитет. Смяната на Путин наглед отменя основен фактор за експанзиите, но не неутрализира структурното им условие, под което един следващ лидер ще възпроизвежда профила на сменения.